

a.mlf., *er-Red 'alâ Siyeri'l-Evzâ'î*, Kahire 1957, s. 11-12; Şeybânî, *el-Aşl* (nşr. Ebû'l-Vefâ Efgânî), Beyrut 1990, II, 154-155; a.mlf., *el-Câmi'ü's-Şağir*, Beyrut 1986, s. 124, 133-134; Yahyâ b. Âdem, *el-Harâc*, s. 17-19, 27, 31-32; Şâfiî, *Ah-kâmü'l-Kur'ân*, I, 76; a.mlf., *el-Üm*, IV, 139-140, 142, 143, 144, 146-153, 181; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, V, 237-240, 310; Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 20-25, 69-78, 382-436; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 10-11, 29-30; Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, IX, 114-115, 168-176; X, 31-32, 44; Tahâvî, *el-Muhtaşar*, Kahire 1950, s. 165-169; Kudâme b. Ca'fer, *el-Harâc* (Zebîdî), s. 235-240; Cessâs, *Ah-kâmü'l-Kur'ân* (Kamhâvî), IV, 222-224, 229-230, 243-250; İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 116; Şerîf el-Murtazâ, *el-İntişâr* (nşr. M. Rızâ Seyyid Hasan), Beyrut 1985, s. 86-87; Mâveridî, *el-Ah-kâmü's-sultâniyye*, s. 176-179; İbn Hazm, *Cevâmî'u's-sîre*, s. 80; a.mlf., *el-Muhal-lâ*, VII, 328; a.mlf., *Merâtibü'l-icmâ'*, [baskı yeri ve tarihi yok] (Dârü Zâhidî'l-kudsî), s. 114; Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 290-346; Ebû Ya-lâ, *el-Ah-kâmü's-sultâniyye*, s. 136-152; Şîrâzî, *el-Mühazzeb*, II, 316-318; Serahsî, *el-Meb-sût*, X, 8-14, 40-41; Kiyâ el-Herrâsî, *Ah-kâmü'l-Kur'ân*, III-IV, 155-161; Ebû'l-Velid İbn Rüşd el-Ced, *el-Mukaddimât*, Beyrut, ts. (Matbaatü's-Saâde), Beyrut 1408/1988, s. 269-272; Necmeddîn Ebû Hafis en-Nesefî, *Tâlibetü't-talebe* (nşr. Şeyh Halîl), Beyrut 1986, s. 168-173; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Ah-kâmü'l-Kur'ân*, II, 834-839, 854-865, 882-885; a.mlf., *'Arizâtü'l-ahve-zî*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Kütübü'l-ilmîyye), XI, 201-223; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 315-316, 325-326; İbn Kudâme, *el-Muknî' fi fıkhi Ahmed b. Hanbel*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Kütübü'l-ilmîyye), s. 89-91; Sibt İbnü'l-Cevzî, *İşârü'l-inşâf* (nşr. Nâsirü'l-Alî el-Huleyfi), Kahire 1987, s. 235-237; Kurtubî, *el-Câmi'*, VIII, 9; Beyzâvî, *el-Gâyetü'l-kuşvâ* (nşr. Ali Muhyiddin el-Karadâğî), [baskı yeri ve tarihi yok] (Dârü'l-Nasr), I, 965-972; İbn Seyyidunnâs, *'Uyûnü'l-eser*, I, 228; İbn Cüzey, *Qavâninü'l-ahkâmî'l-fıkhiyye*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Kalem), s. 99-101; İbnü't-Türkmânî, *el-Cevherü'n-naķi fi'r-reddi 'ale'l-Beyhâķi* (Beyhâķi, *es-Sünenü'l-kübrâ* içinde), VI, 292-293; Zeylâf, *Naşbü'r-râye*, [baskı yeri yok] 1392/1973 (el-Mektebetü'l-İslâmîyye), III, 397-434; İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, II, 284; İbn Receb, *el-İstihrâc li-ahkâmî'l-harâc*, Beyrut 1399/1979, s. 21; Ebû'l-Fazl el-İrâķî, *Ṭarḥu't-tesrîb*, VII, 244-251; Aynî, *'Umdetü'l-kârî*, [baskı yeri yok] 1972 (Mustafa el-Bâbî el-Halebî), VII, 119-120; Şevkânî, *Neylû'l-evfâr*, VII, 260; a.mlf., *es-Seylû'l-cerrâr* (nşr. Mahmûd İbrâhîm Zâyed), Beyrut 1404/1985, II, 91-107; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, V, 264-267; Ebû Sâlih Muhammed el-Fettâh, *Ah-kâmü ve âşârü'l-hums fi'l-iķtişâdî'l-İslâmî*, Kahire 1988; Hasan el-Hüseynî el-Kazvînî, *el-Hums fi's-şer'i'âtî'l-İslâmîyye*, Beyrut 1412/1991; Abdulaziz A. Sachedina, "al-Khums: The Fifth in the Imami Shi'i Legal System", *JNES*, XXXIX-XLI (1980), s. 275-289; M. Jawad Maghniyyah, "Zakât and Khums According to Five Schools of Islamic Law" (trc. Mujahid Hasan), *et-Teuhîd*, X/1, Tahran 1413/1992, s. 123-138; "Hums", *Mu.F*, XX, 10-20.

H. YUNUS APAYDIN

Şîa'da Humus. Genel İslâmî anlayışa göre ganimetten ve bu hükümde sayılan

belli mallardan alınan beşte birlik payı ifade eden humus Şîa'da V. (XI.) yüzyıldan itibaren daha geniş kapsamlı değerlendirilmiş, onların fıkıh literatüründe zekât-tan sonra ayrı bir bölüm halinde ele alınmış ve giderek kurumlaşmıştır. V. yüzyıldan sonra İmâmîyye fakihlerinin tamamı ve Zeydî âlimlerinin bir kısmı, Enfâl sûresinin 41. âyetinde belirtilen ganimetin sözlükte mutlak olarak "kazanç ve kâr" anlamına da geldiğini söyleyerek humusun sahasını genişletmişlerdir. Humus olarak verilmesi gereken çok az bir miktarı bile vermeyen kişinin Ehl-i beyt'e zulmettiği ve onların hakkını gasbedenlerden sayıldığı ifade edilerek bu görevin yerine getirilmesi mânevî müeyyideye bağlanmıştır (Muhsin et-Tabâtâbâî, IX, 442). İmâmîyye'ye göre humusa tâbi olan mallar yedi kısma ayrılır. 1. Ganimetler. Ganimet, müslümanların kâfirlerle yaptıkları savaş sonucunda ele geçirdikleri her türlü maldır. Savaşın imamın huzuru yahut gaybeti zamanında yapılmasında, savunma veya taarruz maksatlı olmasında fark yoktur. Ehl-i beyt'e husumet besleyenlerle (Nevâsib) yapılan savaşlar neticesinde elde edilen ganimetlere de aynı hükümler uygulanır. Bu durumda muhaliflerin mallarının ellerinden alınması ve ihtiyata uygun görüğe göre humusunun ödenmesi gerekir. 2. Yıllık gelirlerin ihtiyaç fazlası. Kişinin bir yıl içinde elde edip, yıl sonunda ihtiyacından artakalan gelirleri humusa tâbidir. Bu gelirleri ticarî, sınaî, ziraî, el sanatları, ücret, aylık, hediye ve mükâfat gibi yollarla elde edilen kazançlar teşkil eder. Kendisi için bir yıl başı tayin eden kişi yıl sonunda şahsının ve ailesinin ihtiyaçları ile iş hayatına ait masraflarını çıkardıktan sonra geri kalan kazancının humusunu vermekle mükelleftir. 3. Madenler. İnsanların yararına olan her türlü tabii servetler bu gruba girer. Madenin sahipli yahut sahipsiz araziden çıkarılması, ayrıca işleticisinin bir kişi yahut bir grup olması neticesiyle değiştirmez. Madeni çıkarın kişinin kâfir olması halinde hâkimin onu humus ödemeye mecbur tutma yetkisi vardır. 4. Künûz veya rikâz. Önceki nesiller tarafından herhangi bir yerde biriktirilmiş yahut saklanmış olan her türlü maldır. Ele geçirilen ve nisab miktarına ulaşan bu mallarda belli bir müslümana ait olduğunu gösteren bilgiler varsa ona verilir. Müslümana ait olduğu halde sahibi veya vârisi bulunamazsa bulan kişi humusunu ödedikten sonra mala sahip olur. Belli bir müslümana ait olduğu konusunda bilgi yoksa ve arazinin mülkiyeti bula-

na aitse humusunu ödedikten sonra ona sahip olur. 5. Denizden çıkarılan mallar. Deniz veya nehirden çıkarılan her türlü kıymetli şeyler humusa tâbidir. Bu işi gelişmiş aletlerle yapmak veya denizin sahile attığı kıymetli taşları toplamak sonucu değiştirmez. 6. Mülkiyeti zimmiye intikal eden arazi. Herhangi bir arazinin mülkiyetinin satış, sulh, hibe veya başka bir yolla gayri müslime intikal etmesi halinde üzerindeki mesken ve tarım ürünleri dikkate alınmaksızın sadece arazi değerinin beşte biri humus olarak ödenir. Zimminin temellükten sonra müslüman olmasıyla humus düşmediği gibi temellük ameliyesi tekrarlandıkça humus ödemesi de tekrarlanır. 7. Haramla karışmış helâl mal. Elde edilen malın bir kısmı meşrû, bir kısmı hileli ve gayri meşrû yollarla kazanılmış ve bu mallar birbirine karışmışa malın meşrûyeti için humus ödenmesi gerekir. Kişinin helâl ve haram olmak üzere sahip bulunduğu malları buluyor ve kendisine kimlerin hakkının geçtiğini bilemiyorsa bütün mallarının beşte birini humus olarak verir, böylece kalan malları kendisine helâl olur. Humusa tâbi mallarda, define ve madenler hariç, nisab aranmaz (Hür el-Âmilî, VI, 338-355).

Zeydiyye'de ise humusa konu olan mal ve gelirler üç kısma ayrılır. 1. Kara veya deniz avcılığı ile ele geçirilen şeyler, kara ve denizden çıkarılan yahut yüzeyinden toplanıp buluntu (lukata) statüsüne girmeyen hazine, inci, amber, misk, kendiliğinden biten ot vb. şeyler. 2. Savaşta ganimet olarak alınan menkul ve gayri menkul mallar. 3. Haraç, muamele ve zimmet ehlinde alınan cizye gibi gelirler (İbnü'l-Murtazâ, *el-Bahrü'z-zehhâr*, II, 212; a.mlf., *'Uyûnü'l-ehzâr*, s. 145).

Humusun sarfedileceği yerlere gelince, İmâmîyye ve Zeydiyye fakihleri bunu Enfâl sûresinin 41. âyetinde belirtilen tertibe uygun olarak altı kısma ayırırlar: Allah, Peygamber, Resûlullah'ın akrabası, yetimler, fakirler ve yolda kalmışlar. İmâmîyye'ye göre Allah'ın payı doğrudan doğruya Hz. Peygamber'e intikal eder, böylece onun humus hissesi ikiye çıkmış olur. İmâmîyye âlimleri bu görüşlerini Ca'fer es-Sâdik'tan nakledilen ve Allah'ın hakkı olan şeyin velisine intikal edeceğini belirten bir hadise dayandırmaktadırlar (Küleynî, I, 537). Âyetteki "zevî'l-kurbâ"dan maksat, Resûl-i Ekrem'in vefatından sonra imam ve veliyyü'l-emr olması hasebiyle mâsum imamdır. Buna göre Ali ve Fâ-

tıma neslinden gelen mâsum imam Hz. Peygamber'e yakınlığı dolayısıyla "sehmü'l-imâm" denilen ve ikisi veraset, biri de asalet yoluyla intikal eden üç hisseye sahip olmaktadır. Bu konuda Ehl-i beyt imamlarından pek çok haber rivayet edilmiştir (meselâ bk. Ebû Ca'fer et-Tûsî, *Tehzibü'l-aḥkâm*, IV, 128; Hür el-Âmilî, VI, 355-364). Resûlullah'ın yakınlarının Hâşimîler olduğu hususunda İmâmîyye'nin icmâi vardır. Bu konudaki düşüncelerini dayandırdıkları delillerden biri, Ca'fer es-Sâdık'a humus âyeti sorulduğunda Hz. Peygamber'in hissetini kendilerine ait olduğunu belirtmesidir (a.g.e., VI, 362). Zeydiyye'ye göre Allah'ın payı toplumun yararı için harcanır, Peygamber'in payı zâhir ve mevcut ise imama verilir, değilse o da toplum yararı için harcanır. Üçüncü hisse erkek kadın, zengin fakir ayırımı yapılmaksızın Hâşimîler'e tevzi edilir (İbnü'l-Murtazâ, *Uyûnü'l-vezhâr*, s. 145-146). Ca'fer es-Sâdık'tan gelen bir habere dayanan İsmâîlîler'e göre savaşta elde edilen ganimetler beşe ayrıldıktan sonra beşte birinin yarısı imama, yarısı İsmâîlîler'in yetim, fakir ve yolda kalmışlarına, kalan beşte dört ise savaşa katılanlara dağıtılır (Nu'mân b. Muhammed, I, 386).

On ikinci imamın 260 (874) yılında gaybete girmesiyle başlayan gaybet-i suḡrâ ve 329'dan (941) günümüze kadar süren gaybet-i kübrâ dönemlerinde imamın humus payının nasıl muhafaza ve teslim edileceği konusunda belirleyici bir nas bulunmadığı için İmâmîyye içinde geniş ölçüde ihtilâflar doğmuştur. Bazı âlimler, imama ait hissenin ayrılmasının da ayrılmamasının da mubah olduğunu ileri sürerken bazıları humusun ayrılıp bir yere konmasını ve imam ortaya çıktığında ona verilmesi için vasiyet edilmesini gerekli görmüşlerdir. Bu arada bazı Şii âlimleri, imam geldiğinde yeryüzü, içinde bulunduğu bütün kıymetli şeyleri dışarı atacağından hissenin yere gömülmesi icap ettiğini, bazıları da gömmek veya imama teslim etmek üzere daha sonraki nesillere emanet etme konusunda kişinin muhayyer bulunduğunu belirtmişlerdir (Ebû Ca'fer et-Tûsî, *el-İstibşâr*, II, 57-62; a.mlf., *el-Mebsût*, I, 263-264). Yıllık gelirlerin, kapsamına dahil edilmediği humus gaybet-i suḡrâ döneminde imamın vekilleri olan sefirler (süferâ veya nüvvâb) tarafından toplanmış, gaybet-i kübrânın başlamasından yaklaşık bir asır sonra kapsamına yıllık gelir de dahil edilerek imamın dolaylı temsilcisi sayılan ve icthad şartlarını taşıyan âdil müctehidlere verilmeye başlanmıştır.

Bu durumda İmâmîyye mensupları, humusun yarısını merci-i taklîdlere bizzat ulaştırmak yahut onların görevlendirdiği temsilcilerine teslim etmekle mükelleftirler. Eğer bir beldede şartları taşıyan merci-i taklîd veya müctehid yoksa bir başka yerdekine vermek gerekir. Âdil müctehid kendisine intikal eden meblağı meşrû işlere harcadığı sürece hiçbir mercie karşı sorumlu değildir. Humus payını müctehide vermek mümkün olmazsa bu pay şer'î hâkim vasıtasıyla sarf mahallerine ulaştırılır ve toplanan meblağ İslâm toplumunun umumi faydalara dikkate alınarak imamın rızâsına uygun geniş bir çerçevede sarfedilir. Humusun imamın hissesi dışında kalan üç payı ise Hâşimîler'den yetimler, fakirler ve yolda kalmışlara verilir. Humus verilen kişinin müslüman, yetimlerin de fakir olması şartı aranır. Bazı taklid mercilerine göre humus verilecek kimsede ayrıca adalet şartı da bulunmalıdır. On iki imama inanmayanlara humus verilmez (meselâ bk. Ebû'l-Kâsim el-Hûî, s. 274). Diğer taraftan kişi bakmakla mükellef bulunduğu kimselelere humus veremez. Bu üç sınıfın ihtiyaçlarından artakalan meblağ, İslâm ümmetinin yararı için harcanmak üzere veliyyü'l-emre teslim edilir.

Şîa fikhında humusun zamanla yıllık kazançlara teşmil edilmesi, ilgili âyetin (el-Enfâl 8/41) hükmüne ve Hz. Peygamber'in hadislerine aykırı olduğu gerekçeyle eleştirilmiştir. Zira söz konusu âyetin hem lafzında hem bağlamında humusun ganimet olarak elde edilen mallardan verilmesi gerektiği hususu çok açık olduğu gibi hadis kaynaklarında da farklı bir kayıt yoktur. Çağdaş Şii âlimlerinden Mûsâ el-Mûsevî, Resûl-i Ekrem'in ve başta Hz. Ali olmak üzere Şîa'nın imam kabul ettiği kişilerin hayatlarında yıllık gelirlerden humus toplattıklarına dair herhangi bir bilginin bulunmadığını söyler (*eş-Şîrâ*, s. 66). Ancak V. (XI.) yüzyıldan sonra Şii âlimleri, Abbâsî halifelerinin malî bakımdan kendilerine destek olmamaları üzerine kazançlardan da humus verilmesi gerektiğini ifade etmiş ve bu konuda bazı rivayetler ortaya atmışlardır (a.g.e., s. 67). Esasen temel Şii hadis külliyyatının ilki olan *el-Kâfi*'de humusun sonradan genişletilmiş kapsamına uygun hiçbir rivayet bulunmamaktadır.

Humus, Şii ulemâyı malî bakımdan siyasi otoriteye bağımlı olmaktan kurtarılan bilhassa tâbileri çok olan müctehidler yüksek meblağlara ulaşan bütçelere mâlik kılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

- Küleynî, *el-Uşûl mine'l-Kâfi*, I, 537-548; İbn Bâbeveyh, *Men lâ yahzuruhü'l-fakih* (nşr. Seyyid Hasan el-Mûsevî), Beyrut 1981, II, 21-24; Nu'mân b. Muhammed, *De'â'imü'l-İslâm* (nşr. Âsaf Ali Asgar), Kahire 1985, I, 384-387; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *en-Nihâye fi mücerredü'l-fıkh ve'l-fetâvâ*, Beyrut 1400/1980, s. 54-62; a.mlf., *el-Mebsût fi fikhü'l-İmâmîyye*, Tahran 1383, I, 262-264; a.mlf., *Tehzibü'l-aḥkâm* (nşr. Seyyid Hasan el-Mûsevî), Tahran 1944, IV, 121-132; a.mlf., *el-İstibşâr* (nşr. Seyyid Hasan el-Mûsevî), Tahran 1970, II, 54-62; a.mlf., *Kitâbü'z-Zekât (er-Resâilü'l-âşr içinde)*, Kum, ts. (Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî), s. 207-209; Şehâbeddin en-Necefi, *Minhâcü'l-mü'minîn*, Kum 1406, s. 280-295; İbnü'l-Murtazâ, *el-Bahrü'z-zehhâr*, San'a 1366/1947, II, 208-214; a.mlf., *Uyûnü'l-vezhâr* (nşr. Sâdik Mûsâ), Beyrut 1975, s. 145-146; Hür el-Âmilî, *Vesâ'ilü's-Şî'a* (nşr. Abdürrahîm er-Rabbânî eş-Şîrâzî), Beyrut 1412/1991, VI, 337-386; Meclîsî, *Biḥârü'l-envâr*, Beyrut 1983, XCIII, 184-244; Abdülkerîm es-Seyyid Ali Han, *Kitâbü'l-Ḥums*, Beyrut 1401/1981, tür.yer.; Ebû'l-Kâsim el-Hûî, *Tam İlmihal* (trc. Hüseyin Yeşil), İstanbul 1985, s. 262-274; Abdulaziz Abdulhussein Sachedina, *The Just Ruler (al-Sultan al-Âdil) in Shi'ite Islam*, Oxford 1988, s. 237-245; a.mlf., "al-Khums: The Fifth in the Imami Shi'i Legal System", *JNES*, XXXIX-XLI (1980), s. 275-288; Mûsâ el-Mûsevî, *eş-Şîrâ' beyne's-Şî'a ve't-teşeyyü'*, [baskı yeri yok] 1407/1988, s. 65-69; Hasan el-Hüseynî el-Kazvîni, *el-Ḥums fi's-şer'i'ati'l-İslâmiyye*, Beyrut 1412/1991, tür.yer.; Farhad Daftary, *The Ismâ'îlis*, Cambridge 1992, s. 317; Muhsin et-Tabâtabâi, *Müstemssekü'l-ürveti'l-vuşkâ*, Beyrut, ts. (Dâru İhyâit-türâsî'l-Arabî), IX, 442-597; M. Jawad Maghniyyah, "Zakât and Khums According to Five Schools of Islamic Law" (trc. Mujahid Hasan), *et-Tevhîd*, X/1, Tahran 1413/1992, s. 135-138; M. Ca'fer Şemseddin, "el-Ḥums", *DMİ*, III, 144-152.

MUSTAFA ÖZ

HUMUS

(حُمُس)

Suriye Cumhuriyeti'nin
üçüncü büyük şehri.

Orta Suriye'de tarıma elverişli büyük bir ovanın ortasında, Lübnan dağı ile Ensâriye dağı ayrı alanı ayıran alçak alandan geçen deniz ikliminin etkisinde kalan, antik devirden itibaren çok gelişmiş sulama şebekelerine sahip bir şehirdir. Palmira ve Deyrizor vasıtasıyla İran körfezi-Akdeniz, Şam-Halep yolları ile Halep-Humus-Rayak-Beyrut demiryolu üzerinde önemli bir irtibat noktasıdır.

Bölge milâttan önce 3000'den beri meskûn bir yerdir. Fakat şehir Seleucos Nikator (m.ö. 305-280) tarafından kurulmuş, milâttan önce 64'te Pompeius döneminde Roma İmparatorluğu'na katılmıştır. Bölgede oturanlar arasında Araplar da